

ГЛОБАЛИЗАЦИЈА И ГЛОКАЛИЗАЦИЈА

GLOBALIZATION & GLOCALIZATION

ГЛОБАЛИЗАЦИЈА И ГЛОКАЛИЗАЦИЈА

ГЛОБАЛИЗАЦИЈА И ГЛОКАЛИЗАЦИЈА

Меѓународни тематски зборник

GLOBALIZATION & GLOCALIZATION

Thematic Collection of Papers of International Significance

ГЛОБАЛИЗАЦИЈА И ГЛОКАЛИЗАЦИЈА

Международный тематический сборник

Косовска Митровица

2017.

ГЛОБАЛИЗАЦИЈА И ГЛОКАЛИЗАЦИЈА: Међународни тематски зборник
GLOBALIZATION & GLOCALIZATION: Thematic Collection of Papers of International Significance
ГЛОБАЛИЗАЦИЈА И ГЛОКАЛИЗАЦИЈА: Международный тематический сборник

Уредили и приредили/ Editors/ Редакторы

Проф. др Урош Шуваковић
Проф. др Владимир Чоловић
Доц. др Оливера Марковић-Савић

Рецензенти

Prof. dr Ewa J. Vijwid-Kurek, Јагелонски универзитет у Кракову, Факултет за међународне политичке студије (Пољска)
Проф. др Владимир Вулетић, Универзитет у Београду, Филозофски факултет (Србија)
Prof. dr Jaffar Sahib, Zavia University (Lybia)

Издавачи

Српско социолошко друштво, Београд
Филозофски факултет Универзитета у Приштини, Косовска Митровица
Институт за политичке студије, Београд

За издаваче

Проф. др Јасмина Петровић, председница
Проф. др Мирјана Лончар-Вујновић, декан
Др Живојин Ђурић, научни саветник, директор

Лектура и коректура текста на српском

Невена Живић
Ива Пивљаковић

Лектура и коректура и превод

Снежана Зечевић (енглески језик)
Сузана Стојковић (руски језик)
Бобан Станојевић (француски језик)

Техничка припрема

Жељко Тодоровић

Идејно решење корица

Борис Поповић

Штампа

Graficolor, Краљево
Тираж 150 примерака

ISBN 978-86-81319-11-6 (ССД)
ISBN 978-86-6349-083-3 (ФФКМ)
ISBN 978-86-7419-297-9 (ИПС)

Телеком Србија а. д. Београд и Институт за упоредно право из Београда помогли су издавање овог зборника.

Зборник је резултат научноистраживачког пројекта ИИИ 47023 „Косово и Метохија између националног идентитета и европске интеграције“ који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

НАДА Г. НОВАКОВИЋ¹
Институт друштвених наука, Београд

ГЛОБАЛИЗАЦИЈА И РАДНИЧКИ ШТРАЈКОВИ И ПРОТЕСТИ ПРОТИВ ИЗМЕНА ЗАКОНА О РАДУ У СРБИЈИ И РЕГИОНУ²

САЖЕТАК: Рад је посвећен анализи најважнијих карактеристика социјалних протеста против измена закона о раду у контексту процеса глобализације. У првом плану је социолошка анализа карактеристика неолибералне глобализације и транзиције друштва у Србији и региону и њихових последица по социјалну и економску структуру друштва. Истражују се најважније карактеристике субјеката транзиције и глобализације, њихове динамике и најважнијих последица. Основна хипотеза је: на примеру измена радног законодавства можемо сагледати најважније карактеристике флексибилизације радних односа и тржишта рада у неолибералној глобализацији. Закон о раду је један од најважнијих системских закона, који битно утиче на положај запосленог и незапосленог становништва. У својој суштини измене закона о раду доносе већу експлоатацију, конкуренцију и сиромаштво запослених радника. Однос према изменама закона о раду у региону је сличан, а исти су и актери центра капиталистичког система који то намећу. Аутор се бави карактеристикама синдикалне сцене у Србији и региону и улогом синдиката у организовању отпора према изменама закона о раду. Има и описа других облика протеста против политичких елита, које су трансмисија наметнутих одлука из капиталистичког центра. Ту је и листа најважнијих економских и социјалних права радника која се укидају. У најкраћим цртама се истражују облици отпора радника, динамика сукоба, степен солидарности, однос јавности и власти према штрајкачима и учесницима јавних протеста и најважније последице по запослене у приватном и јавном сектору. На крају, отпор радника против даље флексибилизације радног законодавства у Србији пореди се са штрајковима и протестима запослених и грађана у бившим републикама Југославије и у Европи.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: закон о раду, штрајк, неолиберална глобализација, синдикати, експлоатација.

¹ novakovic.nada@gmail.com

² Текст је резултат рада на пројекту „Структурне, друштвене и историјске промене српског друштва у контексту европских интеграција и глобализације“ (бр. 179039), који финансира Министарство просвете и науке Републике Србије, 2011–2017.

УВОД

Најаве измена ЗОР-а и њихово усвајање у Србији и региону трајале су од 2012. до 2014. године. Њихова суштина и садржај су у највећој мери исти: флексибилизација радних односа, губитак већ стечених економских и социјалних права из радног односа и раст конкуренције и експлоатације запослене радне снаге. Ово значи даље повлачење државе из сфере уређивања радних односа и вођења социјалне политике, а у корист послодаваца (капиталиста). Измене Закона су декларативно рађене у име европеизације закона и друштва, а стварно су многе од њих супротне нормама и пракси најразвијенијих чланица ЕУ.³ Предмет социолошке анализе јесу најважније измене ЗОР-а у Србији и региону у контексту глобализације и кризе западног (неолибералног) капитализма. У раду се доказује теза да су главни добитници измена Закона о раду капиталисти, а највећи губитници радници и остали најамни слојеви. Основна претпоставка је да се на примеру измена Закона о раду могу сагледати и односи моћи између владајуће капиталистичке класе и најамне радничке класе.

Промене Закона о раду (2001. и 2005. године) у Србији, сасвим су у складу новом неолибералном политиком власти, највећим делом усмерене на заштиту интереса капиталиста. Доношење закона било је под снажним спољним притисцима. Закон је проглашен „реформским“, а то нису могле да спрече ни демонстрације СССС (Михајловић, 2003, стр. А5). Потпредседник владе Мирољуб Лабус је истицао тај реформски карактер закона „без обзира како је донет“. Од тада до 2012. године ММФ, Светска банка и представници бриселске администрације редовно су вршили притисак на власти да мења Закон о раду. Једно од објашњења је била потреба усклађивања норми са светским стандардима, а стварни разлози су били политички. Реч је о уцењивању страних зајмодаваца да се постојеће законодавство даље либерализује и дерегулише. Представници МОР-а су се често приклањали наметнутим решењима, а у корист капитала. На тај начин нису благовремено указивали на кршење потписаних конвенција МОР-а како о синдикалном организовању, тако и о правима радника у вези с радним временом, колективним преговарањем, правом на зараду, лечење, плаћено одсуство и сл. Штавише, у централама МОР-а и Европској комисији могло се чути мишљење да је предложени и усвојени ЗОР у складу с међународним стандардима. Ово демантују и сами у времену после усвајања закона, кроз процес усвајања поглавља (бр. 2 и 19, на пример) у процесу приступања ЕУ. Под притиском ЕК најављују се нове промене закона, а на штету већине радника.

³ Немачка, на пример, уопште нема један закон који регулише радне односе. Нема ни стриктне одредбе о репрезентативности синдиката. У њој се агенције за привремено запошљавање баве обуком и помоћи старијим радницима. Нема већих разлика у висини зарада радника на одређено и неодређено радно време. Развијен је систем колективног преговарања, а плаћен је рад у сменама, ноћу, празницима и прековремени рад. Постоје радни судови и материјална и правна заштита радника приликом добијања отказа или у случају пропадања предузећа. Све су то права која су умањена или брисана у ЗОР-у Србије и региона.

СУБЈЕКТИ ТРАНЗИЦИЈЕ У СРБИЈИ И РЕГИОНУ

Транзиција је термин који се најчешће употребљава да означи прелазак друштва из једног система у други. Кад је реч о друштвима насталим распадом реалсоцијализма, најчешће се сматра да се она развијају у правцу капитализма и свега што он подразумева (доминација приватне својине и приватне иницијативе, тржишна економија, вишестраначки парламентарни систем, демократија и правна држава, одвојеност економског и политичког система и сл.)⁴. Поједностављено се почетак транзиције тих друштава везује за 1990. годину, а занемарују чињенице да су у тим земљама процеси јачања приватне својине отпочели много раније (посебно у Мађарској и Југославији). Земље настале распадом Југославије имале су своју посебност у томе што је процес растакања друштвене својине текао од средине 60-их година, а убрзао се почетком 90-их. Током четврт века транзиције оне су се трансформисале у друштва на периферији система капиталистичке привреде. Према оцени Марије Обрадовић:

"Крајем 1989. године у Југославији колективно власништво је чинило преко 90% вредности капитала, а укупни друштвени капитал процењен је на 250 милијарди долара, док је штедња износила 13 милијарди долара, тј. нешто око 5% укупног друштвеног капитала" (Обрадовић, 2016, стр. 41).

Слични су и модели приватизације (изузев Словеније), са снажним утицајем спољних фактора. Настала је нова домаћака капиталистичка класа, која је системски упућена на светску капиталистичку класу. Концепт привредног развоја заснован на либерализму довео је и до промена социјалне структуре. Стари средњи слојеви (градски приватници и сељаци) доживели су промене. Први су побољшали свој положај, а други масовно сиромашили. Нови средњи слојеви, немануелне професије и службеници су сиромашили, али не и нестали. Танак подслој је захваљујући знању и вештинама унапредио свој друштвени положај. Најдрастичније промене, падање на лествици материјалног пожаја, моћи и угледа, десиле су се у радничкој класи, која је највећи губитник транзиције.

Темпо формирања нових класа зависио је од бројних фактора, а највећим делом од начина настајања нових држава. Изразите су сличности у том смислу између промена у структури друштва у Хрватској, Србији и Босни и Херцеговини, на чијим просторима су се водили грађански ратови. У бившим републикама које су се осамостаљивале без ратних догађања, услови за друштвеноекономски развој били су повољнији. Словенија је након сецесије од Југославије (25. јуна 1991. године) имала „мали прљави рат“. Трајао је 10 дана, између словеначке територијалне одбране и ЈНА, а завршио се поразом ЈНА (Nikolić, 2011, стр. 9–34). Две деценије после осамостаљења, БДП по становнику био је 30. у свету, а достигао је 86% просека ЕУ. Све остале

⁴ Вера Вратуша је навела списак монографија домаћих аутора о транзицији, те нагласила да међу економистима преовладавају аутори који се залажу за неолиберални концепт транзиције (Вратуша, 2012, стр. 17–22).

бивше републике су по свим кључним мерилима развоја још увек далеко од нивоа пре 1990. године.

Капиталистичка класа у Србији и региону настајала је из различитих извора. Најважнији је била друштвена својина, која је бројним (не)легалним средствима приграбљена, опљачкана и приватизована. Прелазак у нову капиталистичку класу био је омогућен и онима који су поседовали класичну приватну својину, али и ратним профитерима и учесницима сиве економије. Релативно мали број припадника капиталистичке класе на тај положај стигао је захваљујући знању, раду, штедљивости и предузетничким способностима. Највећи део капиталистичке класе, у односу на друге земље у транзицији у Централној и Источној Европи, настао је од некадашње номенклатуре. Према социолошким истраживањима власника већих предузећа (са 30 и више запослених), две трећине је водило порекло из номенклатуре (Lazić, 2011, стр. 46). То је далеко већи проценат него у другим земљама у транзицији. Настала су друштва на полупериферији светског система капиталистичке привреде. Њихово место у глобалној подели рада, а пре свега у расподели економске моћи, одредио је и карактер владајуће класе. То је *компрадорска буржоазија*, Она нема интереса да развија домаћу индустрију, штити виталне економске, културне и политичке интересе друштва (Вратуша, 2012, стр. 234–236). Она не штити домаћу радну снагу од глобалних процеса, од којих је један флексибилизација тржишта рада и радних односа. Њен опстанак зависи од светске капиталистичке класе, којој продаје, поклања и уступа националне ресурсе, а домаћем становништву скупо продаје страну робу.

Приватизација је процес којим је из темеља измењена социјална и економска структура друштва. У већини новонасталих држава примењен је концепт „шок приватизације“, док је у Словенији обављена „постепена“ транзиција и комбиновани модел централизоване и инсајдерске приватизације (Mencinger, 2006, стр. 65–81). Након сецесије од Југославије, отпор наметању неолибералог развоја и дерегулацији био је снажнији и дужи него после уласка у ЕУ. Дошло је до стапања интереса националне и компрадорске фракције буржоазије (Vembič, 2015, стр. 173). Најважније последице приватизације друштвене својине јесу масован губитак радних места, пропадање великих градова – индустријских центара, раст друштвених неједнакости и сиромаштва радника и осталих грађана (Новаковић, 2016, стр. 749).⁵ Деиндустријализацијом је уништена материјална основа опстанка радничке класе. Она је највећи, најмасовнији губитник транзиције друштва. Све је то учињено у интересу крупног светског капитала. Капитал се најчешће улаже у финансијски сектор, сектор услуга и делатности у којима се најбрже обрне и

⁵ О последицама приватизације у Србији написани су бројни радови. Међу њима вреди поменути: Драшковић, Б. (ред.) (2010). *Крај приватизације: последице по економски развој и незапосленост у Србији*. Београд: ИЕН, ББА, СССС; Савић, Љ. (2009). Српска индустрија за двадесет први век. *Индустрија*, 1: 1–17; Савић, Љ. (2014). Нова стратегија индустријализације као основа брзог опоравка Србије, у Б. Драшковић (ред.) *Деиндустријализација у Србији: могућности ревитализације индустријског сектора* (стр. 46–60). Београд: Институт економских наука – Београдска банкарска академија – Факултет за банкарство, осигурање и финансије; Ковачевић, М. (2010). Узроци дубоке економске кризе у Србији. *Школа бизниса*, 3: 1–14.

доноси високе профитне стопе. Често се то чини да се осваја тржиште, уништавају конкуренцију и домаћа производња, без обзира на штете нанете људима и природној средини.

Најмоћнију класу у свету различито означавају, од светске владајуће класе, до транснационалне буржоазије. Према Вери Вратуши:

"Светска владајућа класа обухвата припаднике финансијске олигархије већинских власника контролних пакета деоница транснационалног корпоративног и финансијског капитала са седиштем у државама центра система светске капиталистичке привреде" (Вратуша, 2013, стр. 217).

За Јована Душанића реч је о транснационалној буржоазији, „која није укоренења у социјалним структурама националних друштава и формира посебно наднационално друштво – светску олигархију, која инсистира само на економској ефикасности и индиферентна је на праведност, достојанство, социјалну одговорност и слично“ (Душанић, 2016, стр. 37). Њена идеологија је неолиберализам, а свој утицај намеће и преко Међународног монетарног фонда, Светске банке, Светске трговинске организације, Међународне организације рада и Уједињених нација. Ту је и НАТО, као и потенцијална и стварна наметања интереса транснационалне буржоазије. У структури најважнијих органа одлучивања МОР-а доминирају представници послодаваца, тј. најмоћнијих мултинационалних компанија. Уједињене нације су финансијски, али и политички, зависне од најбогатијих држава света. Под њиховим притиском УН је дозволила да мултинационалне компаније не поштују национална законодавства (о заштити природне средине, на пример), а много пута су „зажмуриле“ на кршење основних међународних и националних права од стране најразвијенијих капиталистичких држава. Поменуте институције су одлучујуће утицале на избор привредног и друштвеног модела транзиције и приватизације у Србији и региону.

Нов концепт економске стабилизације, у чијој је основи Вашингтонски консензус, настао је 1990. године. Формулисао га је Џон Вилијамсон (Williamson, 1990). Главна порука гласила је: „Либерализујте што више можете, приватизујте што брже и будите чврсти у фискалној и монетарној политици.“ Овај концепт неолибералног развоја привреде прихватиле су најразвијеније капиталистичке земље, осим Кине и Индије. Претпоставке за његов настанак налазе се у радовима Милтона Фридмана (Milton Fridman) и Фридриха Хајека (Friedrich Hayek). Вашингтонски консензус проширен је 2004. године, али му је суштина остала иста (Rodrik, 2008). То је либерализација тржишта роба, свеопшта приватизација, макроекономска стабилност (цена и валутног курса) и дерегулација. Она подразумева повлачење државе из регулисања економског живота, свемоћ тржишта и смањење „државе благостања“. У области индустријских односа намећу се флексибилни облици рада, како у земљама центра, тако и периферије капиталистичког система (Новаковић, 2014, стр. 29; Dokmanović, 2002).

Процеси економске глобализације, а она је само једна димензија глобализације, последње три деценије су се убрзали, захваљујући већој либерализацији, дерегулацији и предностима које доноси модерна (ИТ) технологија. Могућности производње, експлоатације најамне радне снаге и стварања профита значајно су се увећале у односу на раније стадијуме развоја капитализма.

Поред старих облика и техника експлоатације радника (већим интензивирањем рада и продужењем радног времена), нови економски субјекти (МНК) користе и нове начине да остваре већи профит. Притисак на државе да доносе законе и створе услове за снижење надница је општа појава, а последица је све већа несигурност радника и угрожавање већ достигнутих права (Новаковић, 2013а, 59). На глобалном плану дошло је до све отворенијег сукоба са синдикатима, тако да су синдикати прибегавали штрајковима и демонстрацијама. Међу најважнијим економским и социјалним правима синдикати су бранили права на: осмочасовно радно време, тридесетпеточасовну радну недељу, плаћен годишњи одмор и време боловања, синдикално организовање и штрајк, рад с пуним радним временом и на неодређено време, сигурну зараду од које може да се достојанствено живи, образовање и усавршавање током рада, материјалну помоћ у случају губитка посла, безбедан рад, једнаке услове рада и зарада за раднике на одређено време с онима који су запослени на неодређено време и друга (Новаковић, 2015, стр. 93–97).

Успех отпора радника и службеника зависио је, поред осталог, и од снаге синдикалног покрета. У Француској се штрајковало масовно и често од 2005. до данас. Иако је синдикална организованост запослених свега 8% (Bernaciak, 2014, стр. 1), синдикати су се успешно удруживали с другим грађанским протестима. Пет година су одлагали усвајање промена закона на штету радника, али је владајућа класа наметнула рестриктивне одредбе закона о раду. Француска је земља у којој је развијена грађанска солидарност. Највећи штрајкови и демонстрације широм Француске догодили су се у мају 2016. године. Против усвајања новог закона о раду устали су радници, службеници, особље у нуклеаркама, на аеродромима, па и полиција (Blis, 2016). Било је великих сукоба, у којима је било много насиља од стране демонстраната и полиције. Полиција је употребила пендреке, сузавце, пребијања и хапшења демонстраната. На улицама Париза 15. маја било је 50.000 демонстраната, а 26. маја у 174 града протествовало је 300.000 људи. Били су против укидања тридесетпеточасовне радне недеље, лакшег отпуштања, мањег плаћања прековременог рада (Vreme, 2016). Па ипак, власт је донела нови ЗОР (15. 5. 2016). Његове даље промене настављене су и током 2017. године (Telegraf, 2017).

Сасвим другачије су прилике на југу ЕУ, на пример у Грчкој. Број генералних штрајкова поводом мера штедње, али и измена радног законодавства, још је већи. Тамо постоје солидарне две синдикане централе, али је успех тих штрајкова и протеста био готово никакав. Неки од узрока су у снази синдикалног покрета. Други су много важнији, а односе се на место Грчке у расподели економске и политичке моћи у ЕУ. По томе је она најзадуженија, под снажним притисцима „Тројке“ (ММФ, ЕК, ЕЦБ) да измени законе о раду и пензијама, приватизује јавна предузећа, а настави задуживање под још неповољнијим условима.

КАРАКТЕРИСТИКЕ РАДНИЧКИХ ШТРАЈКОВА И ПРОТЕСТА ПРОТИВ ИЗМЕНА ЗАКОНА О РАДУ

Компаративна анализа синдикалне сцене у Србији и региону указује на сличности и разлике у положају синдиката у друштву. У свим случајевима плурализација синдикалне сцене представљала је прекид с дотадашњом праксом, у којој је постојао само један синдикат, који је само једна од друштвенополитичких организација чија је улога трансмисија моћи партијских и државних органа. Настајали су нови облици синдикалног организовања, бројни синдикати међу којима је постојала конкуренција за чланство и место у друштву. Али то није било довољно за успех у борби за заштиту већ достигнутих економских и социјалних права радника. Готово да је свуда изостала нова стратегија деловања синдиката, примерена измењеним условима. Синдикати су се слично понашали поводом измена и допуна ЗОР-а. То је последица чињенице да су исти налогодавци (ММФ, ЕК, Светска банка, МОР, бриселска администрација), али и слични домаћи извршиоци тих процеса.

Опадање синдикално организованог радника је општи тренд и у чланицама ЕУ, али мање интензиван него у земљама у транзицији. У овим другима је томе највише допринела приватизација. У Србији је током прве деценије транзиције приватизација била успорена у односу на земље у региону. Процент запослених у синдикатима 2000. године био је 50%, а 2010. свега 30%. Што су се више убрзавале транзиција и приватизација, опадао је број синдикално организованог радника, а опадао је и углед синдиката у очима чланства и грађана (Stojiljković, 2010, стр. 35).

У приватним предузећима скоро да и нема синдиката. У приватизованим су реткост, али и тада сукобљени и немоћни. Смањивање броја запослених доводи само по себи и до мањег синдикалног чланства. Услови деловања су све неповољнији, посебно након измена ЗОР-а. Крше се и основна синдикална права, тако да синдикати немају увид у пословање, али ни у намере послодавца о отпуштању радника. Они немају ни увид у купопродајни уговор, а закон им онемогућава и колективно преговарање. О приватизацији предузећа после 2001. године одлучује Агенција за приватизацију (члан 5, члан 41. став 2)⁶. Она продаје, бира купца, одређује услове продаје, врши надзор над спровођењем купопродајног уговора и понаша се као стварни власник капитала. Синдикати се консултују једино приликом креирања социјалног програма за вишак радника (Новаковић, 2013б, стр. 32). С променама радног и социјалног законодавства синдикати су, како у Србији, тако и у региону, били суочени више пута. Главни иницијатори тих промена били су исти: већ више пута поменуте међународне финансијске, политичке и војне институције, а домаћа власт је била извршилац тих налога.

У последњим изменама и допунама ЗОР-а у региону најважније су биле „реформе“ радних односа у смислу њихове даље *флексибилизације*. То се конкретно изражавало преко укидања

⁶ Агенција за приватизацију је главно тело које припрема, покреће, спроводи приватизацију (члан 5). У члану 41. став 2. наводи се да Агенција потписује уговор са купцем предузећа (Закон о приватизацији, „Службени гласник РС“, бр. 38/01, 18/03, 45/05, 23/07, 30/10, 93/12 и 119/12).

или измена већ достигнутих следећих економских права радника: дневно, недељно и месечно радно време; колективно преговарање и склапање колективних уговора; синдикално организовање и право на штрајк; плаћање прековременог, ноћног, сменског и рада недељом и државним празницима; утврђивање основице зарада и смањење за време годишњег одмора и боловања; плаћање накнада за радно искуство и минули рад; безбедност на раду; атипични облици рада и накнада за то (рад код куће, на одређено време, с непуним радним временом, ван просторија послодавца, по уговору о делу или ауторском хонорару) и друга. Садржај понуђених решења је сличан у многим случајевима.⁷

Закон о раду прописује да се свака синдикална организација региструје у ресорном министарству, уз велика дискрециона права миснистра, па број синдиката (26.000) често користе и послодавци и власт као аргумент против синдиката (Новаковић, 2013а, стр. 29). На тај начин крше се и Конвенције 87 и 98 МОП-а. Тако нечег нема у развијеним чланицама ЕУ. Та уситњеност синдикалне сцене олакшава послодавцима да наметну своје интересе радницима. У Србији постоји неколико већих синдикалних централа, од којих су репрезентативне УГС „Независност“ и Савез самосталних синдиката Србије. Често им репрезентативност оспоравају Асоцијација слободних и независних синдиката и Конфедерација слободних синдиката. Несолдарност међу њима испољена је и приликом покретања штрајкова и протеста због измена и допуна ЗОР-а.

У Хрватској има пет синдикалних централа, а у свим синдикатима учлањено је 34% запослених радника и службеника. Степен синдикалне организованости највећи је у јавном сектору (око 70%), а четири пута мањи у приватном сектору (Bolldorf, 2014, стр. 247, 250). Током грађанског рата синдикати су се одрекли штрајкова, па је талас радничких штрајкова уследио после тога. Синдикалне централе су углавном биле солидарне, о чему сведочи и то да су заједно са студентима и грађанима организовале јавни протест против приватизације „Петрокемије“ из Кутине. У протесту је учествовало чак 10.000 људи, док у самом месту живи свега 25.000 (Pavlović, 2014, стр. 243). Међу највеће успехе хрватских синдиката убраја се и то што су синдикалне централе за само две недеље (2012. године) скупиле 717 000 потписа грађана за референдум против измена ЗОР-а (Pavlović 2014, 237). Како је влада повукла предлог Закона из процедуре-синдикати су своју енергију усмерили против нове офанзиве домаће и светске капиталистичке класе, а која је уследила током наредне две године. У фебруару 2014. године свих 5 синдикалних централа, када је влада упутила предлог ЗОР-а у скупштину, запретило је „рушењем власти“

⁷ Дефиниције радног времена у хрватском и српском ЗОР-у су сличне. Члан 60. „Радно вријеме је вријеме у којем је радник обавезан да обавља послове, односно у којем је спреман (расположив) обављати послове према упутима послодавца, на мјесту гдје се његови послови обављају, или друом мјесту које одреди послодавац“ (Закон о раду, NN 93/2014, број док. 1872, *Hrvatski sabor*, 30. 7. 2014). У члану 50 пише: „Радно време је временски период коме је запослени дужан, односно расположив да обавља послове према налозима послодавца, на месту где се послови обављају, у складу са законом“ (Закон о раду, „Службени гласник РС“, бр. 24/05, 61/05, 54/09, 32/13 и 75/14).

(*Tanjug* 2014). Влада је у јулу 2014. године усвојила скоро идентичан садржај предлога ЗОР-а који је раније повукла из процедуре.

У Словенији је јак синдикални покрет водио порекло из социјалистичког система. Постоје две синдикалне централе. Оне су биле релативно солидарне и допринеле суда у првих петнаест година транзиције не будепримерена „шок приватизација“. Већа синдикална централа (Савез слободних синдиката Словеније) је имала активног учешћа у приватизацији (инсајдерској и масовној), а успорила је и наметање неолибералне идеологије развоја све до 2004. Године (Mensing 2015, 65-71). Тада је Словенија ушла у ЕУ, а хомогенизовала се национална и компрадорска фракција буржоазије. Посебан успех синдикати су остварили масовним референдумом против тив „малог рада“ за незапослене и студенте (април 2011. године), а после тога и протестима и штрајковима против измена закона о пензијама. Крајем 2012 и почетком 2013. године су месецима организовани „народни устанци“, у којима су учествовали радници, пензионери, грађани и студенти. Били су усмерени против политике штедње, губитка економских права, реформе образовања и корупције (Krašovec 2012, *RTS* 2013). Том приликом синдикати су били сложни са студентима, пензионерима и другим грађанима. Поводом измена ЗОР-а у Словенији је притисак синдиката ипак делимично уродио плодом. Закон је прецизирао повремене послове, рад ван просторија послодавца, сезонски рад, изједначио права запослених на одређено и неодређено време и више прецизирао услове под којима радник добија отказ.⁸

Овде издвајамо неке од најзначајнијих синдикалних акција током 2013. и 2014. године. Крајем 2013. године у Београду је Српски синдикални фронт (у којем су Конфедерација слободних синдиката, Асоцијација слободних и независних синдиката, Удружени синдикати „Слога“, Индустриски синдикат и Удружење синдиката пензионера Србије) је протествовао против предлога Закона о раду и закона остечају. Захтев је био да се они повуку из процедуре усвајања (*Blic* 2013). Све је почело под слоганом "Радник није роб!", а окупило се 10 000 људи. Завршило се мирном предајом захтева организатора протеста ресорном министарству. Током следеће године организовани су штрајкови и протести против измена Закона о раду у другим градовима (Зрењанину, Крагујевцу, Нишу). Синдикати су захтевали одустајање од тих закона, а потом коректну сарадњу на формулисању измена Закона свих „социјалних партнера“. Две репрезентативне централе су у тим преговорима са властима учествовале у више наврата. Ту улогу оспоравали су им АСНС и КСС. Што је више растао притисак од стране ММФ-а, а истицао рок за склапање споразума с њим о новим кредитима, то је власт вршила већи притисак на синдикате да прихвате предложене измене ЗОР-а. Синдикати су више претили генералним

⁸ Словеначки закон о раду је послужио као модел за израду хрватског, а он је сличан српском. Најважније разлике међу њима односе се на дужину уговора на одређено време, права радника који тако раде, отпремнине за случај остајања без посла, време застаривања потраживања од послодавца и сл. Словенци су успели да радници на одређено време имају и регрес као и запослени на неодређено (члан 65), застаривање потраживања је пет година (члан 202), док је у Србији и Хрватској година. Постоји посебна скала по годима стажа за висну отпремнина, док је у Србији 1/3 основне зараде итд. *Zakon o deonih razmerjih, Uredni list RS, št. 21/2013, 13.03. 2013*

штрајком, вишедневним блокадама саобраћаја, радикалнијим синдикалним протестима, него што су имали снаге да макар део претњи стварно остваре. Занимљиво је да су поменуте две највеће синдикалне централе у Србији током те године биле доста солидарне. Ујединио их је и спољни фактор – постали су посматрачи на конференцијама на којима чланови владе извештавају о току преговарања о појединим поглављима за приступање у ЕУ.

У првој половини 2014. године у Србији је настављена офанзива извршне власти и послодаваца да се што пре усвоје измене и допуне Закона о раду. Незадовољни синдикалци су протестовали због најављене брзине, изостајања јавне расправе, заобилажења њих као представника радника и због хитног усвајања Закона о раду. Тражили су оставку ресорног министра, прекидали учешће у радним групама са властима, да би на крају узалудно најављивали генерални штрајк. Нису успели озбиљније да промене наметнута решења, да се предлог закона повуче из процедуре усвајања, па ни то да се штрајковима и блокадама саобраћаја поништи „нови“ Закон о раду (Blic, 2014). Испред њих се испречила моћ извршне и законодавне власти, иза које је стајао најјачи играч – ММФ. Још је мање успеха имала иницијатива СССС да после усвајања ЗОР-а прикупља потписе грађана за референдум којим би се поништио ЗОР. Број учесника штрајкова и протеста није прешио цифру од 10.000. Органи јавног реда нису оштрије реаговали, јер су протести најчешће били мирни, обично пред парламентом Србије и испред ресорних министарстава. Отпор синдиката Србије био је слаб, а накнадна анализа ефеката промена Закона о раду доказала је да он није допринео већој запослености (Reljanović, 2016, стр. 29).⁹

У Босни и Херцеговини синдикати су се, поводом измена Закона о раду, на сличан начин понашали. Занимљиво је да су солидарни били синдикати из Републике Српске и Федерације БиХ. Измене Закона о раду су биле готово идентичне у оба ентитета. Организовани су штрајкови и протести, пре и током усвајања тих измена. Према доступним информацијама било је жешћих окршаја између штрајкача и полиције. Сукоби су се преносили и у државне институције. У РС је у дану усвајања измена ЗОР-а пред парламентом било неколико хиљада грађана, а лидерка Савеза синдиката РС на силу је изнета из те институције (Fena, 2015). Највећи протест, подржан и од синдиката РС, одржан је 30. јула 2015. године, испред Новог дома Федерације БиХ. Окупило се 15.000 грађана, али нису могли спречити усвајање ЗОР-а. Током протеста било је насиља, па и покушаја да се уђе у зграду парламента. Веће солидарности није могло бити, јер је приватизација окончана, а порасли сиромаштво и незапосленост. Није било нових синдиката и партија које би браниле аутентичне радничке интересе.

Ефикасности радничких штрајкова и протеста против измена Закона о раду у региону била је релативно ниска. На то су утицали како немоћ и несналажење синдикалних централа, тако и надмоћ капиталиста, државних, привредних и војних органа. Најјачи у свему био је међународни фактор, оличен у притисцима и решењима ММФ-а. То се јавно највише испољавало у време приближавања политичких избора и склапања нових споразума о задужни-

⁹ У децембру 2014. године Влада Србије пустила је да CNN емитује пропагандни спот: "Улажите у Србију, где ћете добити високо квалификоване раднике са ниском ценом рада".

вању конкретне земље. Највише што су синдикати понегде чинили била је корекција неких од наметнутих решења, али нису успели да одбаце усвајање измена ЗОР-а. Штрајкови и јавна окупљања радника и грађана само су привремено одгађали наметање неповољног радног законодавства, али су на крају окончани стварним поразом и синдиката и радника. То су били непосредни показатељи неуспеха синдикалних акција. Ласније су се испољиле дугорочне последице неуспеха, а то је даље осипање угледа и чланства синдиката и наставак губљења других економских и социјалних права радника.

Украјико речено, ниска ефикасности радничких штрајкова и прошлости поводом измена ЗОР-а структурно је и системски условљена. Главни узроци неуспешности досадашњег деловања синдиката јесу у глобалној и домаћој структури моћи, природи светске и домаће владајуће класе, сажете у притиску зајмодаваца да дужници усвоје рестриктивна и све неповољнија законска решења у сфери рада и запошљавања, а на штету радника. Међу узроке треба уврстити и слабости синдиката и блискост њихових централа с политичким странкама, што се посебно види непосредно пре и после локалних и републичких избора. Све заједно има за последицу то да се нове измене ЗОР-а могу наметати брже и с мањим отпором радничких представника и радника изван синдиката.

УМЕСТО ЗАКЉУЧКА

Измене Закона о раду које су усвојене 2014. и 2015. године у Србији, региону и шире, представљају наставак даље глобализације и флексибилизације радних односа. Измене су изразито антирадничке и корак назад у односу на већ достигнуте стандарде и права од рада. Промене доносе губитак неких од најосновнијих економских и социјалних права радника, за која су се радници и синдикати борили деценијама. Међу њима се истичу: право на осмочасовни радни дан, право на плаћено боловање, годишњи одмор, уређивање радних односа и преговарање о условима рада, право на зараду од које се може достојанствено (пре)живети. Број урушених права ће се даље повећати новим променама Закона. Све досадашње промене су заштитиле интересе послодаваца, а спроведене су на штету већине запослених и незапослених радника. Уместо обећаног привредног раста и веће запослености, наметнуте измене ЗОР-а имају за последицу лакше отпуштање, мање зараде, нижа синдикална и друга права и несигурност рада радника свих генерација. Посебно су наметнута решења усмерена против интереса старијих радника, жена, младих и инвалида рада. То су социјалне групе против којих је озаконена дискриминација, иако се доносиоци закона декларативно залажу против дискриминације.

Постоје велике сличности усвојених измена и допуна ЗОР-а у земљама насталим распадом Југославије. Један од разлога сличности измена јесте исти интерес оних који су измене наметнули, а пре свега финансијских, политичких и војних институција светске и домаће капиталистичке класе. Други разлог сличности измена на тлу бивше Југославије јесте чињеница да су на њему настала друштва полупериферије капиталистичког светског система, у којима је радна снага истих квалификација далеко јефтинија него у центру система, а у којима постоје и највеће ола-

кшице за (посебно стране) инвеститоре. Трећи разлог сличности поменутих измена ЗОР, мада не и последњи, јесте размрвљена синдикална и партијска сцена, на којој нема јаких и аутентичних радничких синдиката и парија. Сви поменути фактори су допринели да су усвојене измене ЗОР-а супротне интересима радника, а да је истовремено олакшан пут за доношење још рестриктивнијих решења на штету већине радника у будућности. У свим досадашњим случајевима покретања измена ЗОР-а власти су измене правдале потребом за реформама привреде и друштва, пораста производње и запослености и европским интеграцијама. Што је земља неразвијенија, сиромашнија и задуженија, успех капиталиста у повећању експлоатације радника је већи, а губитак постојећих права радника бржи.

Поређење ефикасности радничких штрајкова и протеста поводом измена и допуна ЗОР-а у регионуса онима у ЕУ и свету намеће закључак да су раднички штрајкови и протести мање ефикасни у региону. Они су мање масовни, мање повезани са другим протестима грађана и ређе су били организовани него у ЕУ и свету. Стога су и усвојена решења још неповољнија по раднике него у развијеним чланицама ЕУ. Синдикати су показали своју немоћ у односу на капиталисте и државу, али и одсуство адекватне стратегије деловања у новим условима. Они нису успели да одбране основна права из радног односа, која су на почетку транзиције тек почела да се урушавају. Последњим изменама ЗОР-а та права су драстично смањена, а многа и укинута. Након тога наставила се офанзива домаћег и светског капитала против рада, тјда се убрзано укидају и друга права радника. Значајнијих отпора глобалном капиталу од стране удружених синдиката и радника нема на регионалном и европском нивоу. Тако нечега неће још дуго бити, судећи по постојећем стању, у Србијина простору бивше Југославије и у Европи. Потреба за светски организованим отпором капиталу постоји, али не и услови и социјални субјекти да се такав отпор оствари.

ЛИТЕРАТУРА

- Bembič, B. (2015). Odnosi snaga u slovenskoj tranziciji i organizacije radničke klase, *3k: kapital, klasa, kritika*, br. 2:161–191.
- Bernaicak, M., Gumbrel-Mccormick R., Hyman, R. (2014). *Trade Union in Europe – Innovative Response to Hard Times*. Friedrich Ebert Stiftung.
- Blic (2014). Protesti sindikata zbog Zakona o radu od utorka, 13 jula. Доступно на: www.blic.rs/vesti/drustvo/protesti-sindikata-zbog-zakona-o-radu-od-utorka/3h70gz4
- Blic (2016, 15. мај). Francuska na nogama: Protesti protiv Zakona o radu, protestuje i policija. Доступно на: www.blic.rs/vesti/svet/francuska-na-nogama...zakona-o-radu-protestuje-i/t1vfy89
- Blic (2015, 30. јул). Parlament BiH usvojio Zakon o radu, sindikat odustao od protesta. Доступно на: www.blic.rs/.../parlament-bih-usvojio-zakon-o-radu-sindikat-odustao-od-protesta/h46
- Blic (2013, 10. децембар). Srpski sindikalni front protiv zakona o radu i stečajju. Доступно на: <http://www.blic.rs/vesti/ekonomija/srpski-sindikalni-front-protiv-zakona-o-radu-i-stecajju/bvbkzq3>

Bolldorf, H. (2014). Sindikati, socijalna moć i socijalni pokreti u Hrvatskoj, у *Dva desetljeća poslije kraja socijalizma, zbornik radova* (стр. 193–202). Zagreb: Centar za radničke studije.

Вратуша, В. (2012). *Транзиција – одакле и куда? Први део*. Београд: Чигоја штампа – Институт за социолошка истраживања Филозофског факултета у Београду.

Vreme (2016, 2. јун). Европа – slabljenje uticaja sindikata: Ljutiti marš, br. 1326. Доступно на: <http://www.vreme.com/cms/view.php?id=1400314&print=yes>

Dokmanović, M. (2002). *New World Order – uticaj globalizacije na ekonomska i socijalna prava žena*. Subotica: Ženski centar za demokratiju i ljudska prava.

Душанић, Б. Ј. (2016). *Економија постмодерне*. Универзитет у Бањалуци, Економски факултет.

Krašovec, P. (2012). Razvoj i potencijali ustanka u Sloveniji, СРЕ. Доступно на: <http://sindikalizam.org/wp-content/uploads/2014/09/Kra%C5%A1ovec-Primo%C5%BE.-2012.-Razvoj-i-potencijali-ustanka-u-Sloveniji.-СРЕ.pdf>

Lazić, M. (2011). Postsocijalistička transformacija u Srbiji: društveni akteri i društvene promene, у S. Mihailović (prir.). *Dometi tranzicije od socijalizma ka kapitalizmu* (стр. 41–52). Beograd: Friedrich Ebert Stiftung.

Mencinger, J. (2015). Privatization in Slovenia. *Slovenian Law Review*, 3: 65–81.

Михајловић, Д. (2003). Сукоб с полицијом, *Политика*, 31. октобар.

Nikolić, K. (2011). Rat u Sloveniji 1991. *Istorija XX veka*, god. XXIX, br. 2: 9–35.

Новаковић, Н. (2013а). Штрајкови, синдикати и приватизација у Србији. *Социолошки преглед*, вол. 47, бр. 1: 23–52.

Новаковић, Н. (2013б). Глобализација, национална држава и радна снага. *Национални интерес*, год. X, вол. 18, бр. 33: 59–80.

Новаковић, Н. (2015). Криза, штрајкови и протести грађана. *Национални интерес*, год. XI, вол. 22, бр. 1: 89–112.

Новаковић, Н. (2016). Деиндустријализација и радничка класа Србије. *Зборник Матице српске за друштвене науке*, год. 47, бр. 159–160 (2016): 735–753.

Obradović, M. (2016). *Hronika tranzicijskog groblja. Privatizacija društvenog kapitala u Srbiji 1989–2012*. Beograd: Nova srpska politička misao.

Pavlović, P. (2011). Radnički otpor u Hrvatskoj: iskustva i zadaci у Ž. Popović, Z. Gajić, (prir.). *Kroz tranziciju – prilog teoriji privatizacije* (стр. 235–248). Novi Sad: AKO.

Rodrik, D. (2008). Zbogom Vašingtonskom konsenzusu, zdravo Vašingtonskoj pometnji? *Panoeconomicus*, ol. 55. No. 2

Reljanović, M., Ružić, B. i Petrović, A. (2016). *Analiza efekata primene izmena i dopuna Zakona o radu*. Beograd: Fondacija Centar za demokratiju.

RTS (2013), Ljubljanu blokiral demonstranti, 08. februar. Преузето са: <http://www.rts.rs/page/stories/sr/story/11/Region/1262904/Miting+i+kontramiting+u+Ljubljani.html>

Tanjug (2014), Hrvatska: Sindikati zaprijetili rušenjem vlasti, 26 februar. Преузето са: <http://lat.rtrs.tv/vijesti/vijest/hrvatska-sindikati-zaprijetili-rusenjem-vlasti-107139>

Telegraf (2017). Slede bučniji i nasilniji protesti u Francuskoj: Makron potpisao dekrete o reformi zakona o radu, 22 septembar. Преузето са: www.telegraf.rs/.../2897965-slede-bucniji-i-nasilniji-protesti-u-francuskoj-pariz-ce-te

Fena (2015). Mišić: Sindikat naprotestima u vrijeme usvajanja novog Zakona o radu u RS, 30. jul 2015. Преузето са: <http://avaz.ba/vijesti/211359/misic-sindikat-na-protestima-u-vrijeme-usvajanja-novog-zakona-o-rad-u-rs>

Stojiljković, Z. (2010). Stanje socijalnog dijaloga u Srbiji - razlozi (pre)skromnog dosadašnjeg učinka, U: Z. Stojiljković i S. Mihailović (prir.) *Stanje socijalnog dijaloga u Srbiji posle dvadeset godina tranzicije* (7-40). Beograd: Swiss Labour Assistance.

NADA G. NOVAKOVIĆ

GLOBALIZATION AND WORKERS' STRIKES AND PROTESTS AGAINST THE CHANGES OF LABOUR LAW IN SERBIA AND THE WIDER REGION

SUMMARY

The paper is devoted to the analysis of the most important characteristics of social protest against the amendment of labour laws in the context of globalization. In the foreground, there is a sociological analysis of the characteristics of neoliberal globalization and social transition in Serbia and the region and their consequences for the social and economic structure of society. It examines the most important characteristics of the subjects of transition and globalization, their dynamics, and the most important results. The basic hypothesis is: the features of flexibility of labour relations and labour markets in neoliberal globalization can be best observed on the example of the amendments of labour legislation. The Labour Law is one of the most important laws, which significantly affects the position of the employed and unemployed population. In essence, the changes of labour laws bring greater exploitation, competition and poverty of employed workers. Relationship to the amendments of the Law on Labour in the region is similar, while the actors of the centre of the capitalist system, who impose them, are the same as well. The author deals with the characteristics of the union scene in Serbia and the region and the role of trade unions in organizing resistance to the changes of the labour law. There are also descriptions of other forms of protest against political elites, which are transmissions of the imposed decisions from the capitalist centre. There is also a list of the most important economic and social rights of workers which are being abolished. In brief, the forms of resistance of workers, the dynamics of the conflict, the degree of solidarity attitude of the public and the authorities towards strikes and protests are investigated, as well as the most important consequences for employees in private and public sectors. In the end, the resistance of the workers against the continued flexibility of labour legislation in Serbia is compared to the strikes and protests from employees and citizens in the region of the former Yugoslavia and in Europe.

KEYWORDS: labour law, strike, globalization, trade unions, transition